

SØF-rapport nr. 03/20

Arbeids- og næringslivet i Trøndelag i en tid med pandemi og smitteverntiltak

**Ole Henning Nyhus
Marianne Haraldsvik
Jon Marius Vaag Iversen
Torgeir Kråkenes
Luka Marcinko
Per Tovmo**

Prosjekt nr. 3648: «Konjunkturkartlegging av arbeids- og næringslivet i Trøndelag»

Prosjektet er finansiert av Trøndelag fylkeskommune

SENTER FOR ØKONOMISK FORSKNING (SØF)

TRONDHEIM, JUNI 2020

© Materialet er vernet etter åndsverkloven. Uten uttrykkelig samtykke er eksemplarframstilling som utskrift og annen kopiering bare tillatt når det er hjemlet i lov (kopiering til privat bruk, sitat o.l.) eller avtale med Kopinor (www.kopinor.no)
Utnyttelse i strid med lov eller avtale kan medføre erstatnings- og straffeansvar.

ISBN 978-82-7570-615-5 Elektronisk versjon
ISSN 1504-5226

Forord

Denne rapporten dokumenterer utviklingstrekk opplevd blant trøndersk arbeids- og næringsliv i en tid med pandemi og smitteverntiltak. Utredningen er utført på oppdrag fra Trøndelag fylkeskommune. Formålet med rapporten har vært å skaffe en oversikt over utviklingstrekkene for bransjer og næringer i tiden etter at koronaviruset og påfølgende smitteverntiltak fikk påvirkning på senvinteren 2020. I tillegg til dokumentasjonen i denne rapporten, er det lagt opp til at vi skal forfølge utviklingstrekkene i videre utredning, hvor målet er å fange opp om situasjonen bedres eller forverres sammenlignet med næringslivets forventninger i mai.

Vi takker Trøndelag fylkeskommune for henvendelsen og et interessant prosjekt, og en særlig takk for diskusjoner og oppfølging rettes til Per Jorulf Overvik og Jon Olav Sliper. Videre er vi takknemlig overfor alle kontaktpersoner i trønderske virksomheter, som har stilt sin tid til rådighet for oss og bistått med verdifull informasjon om utviklingen i næringslivet. Forfatterne er alene ansvarlige for innholdet i rapporten.

Trondheim, juni 2020

Ole Henning Nyhus (prosjektleder), Marianne Haraldsvik, Jon Marius Vaag Iversen, Torgeir Kråkenes, Luka Marcinko og Per Tovmo.

Innholdsfortegnelse

1. Innledning og sammendrag	1
1.1. Bakgrunn og formål med prosjektet	1
1.1. Sammendrag	2
2. Utvalg bedrifter	6
3. Etterspørsel og produksjon.....	8
4. Sysselsetting og arbeidsmarked	12
5. Inntjening	16
6. Øvrige tema	19
6.1. Investeringer	19
6.2. Likviditet	19
6.3. Tiltakspakker	20
Vedlegg A: Samtaleguide.....	21

1. Innledning og sammendrag

1.1. Bakgrunn og formål med prosjektet

I starten av 2020 ble de fleste av oss i Norge klar over at det var et nytt virus i Wuhan-provinsen i Kina. De færreste av oss, næringslivet inkludert, så da for seg at dette ville ramme Norge og andre land på den måten det har gjort de siste månedene. Etter hvert har myndighetene sett seg nødt til å innføre sterke restriksjoner både for privatpersoner og næringslivet, hvor målet på kort sikt er å redusere smitteomfanget. Virksomheter har blitt pålagt å stenge, kapasitet er redusert for å hindre smitte, ansatte har startet med å jobbe hjemmefra, samt at reiserestriksjoner har gitt utfordringer for bedrifter som opererer i flere kommuner og land. Videre medførte stenging av barnehager og skoler at barnefamilier og deres arbeidsgivere måtte tilpasse hverdagen og arbeidsdagen på en ny måte. Koronaviruset kom dermed nærmest som et sjokk, som på kort tid har fått store konsekvenser både for husholdningene, næringslivet og offentlig sektor.

Bakgrunnen for denne utredningen er at Fylkesutvalget i Trøndelag fylkeskommune (TRFK) ba om at det skulle gjennomføres en samlet analyse for de ulike næringene i Trøndelag, som følge av både de direkte og indirekte virkningene av koronaviruset. Trøndelag fylkeskommune utgjør videre en del av et nyopprettet regionalt samhandlingsråd med LO, NHO, KS, NAV, Innovasjon Norge, Næringsalliansen, SMN, DNB, Danske Bank og Grong Sparebank (for Eika-bankene) som øvrige partnere. Samhandlingsrådet støttet at TRFK satte i gang en undersøkelse på vegne av rådet. Oppdragsgiver ønsket dermed et prosjekt som skulle beskrive situasjonen for næringslivet i Trøndelag i en tid med pandemi og smitteverntiltak. TRFK tok kontakt med Senter for økonomisk forskning (SØF) med ønske om at vi skulle gjennomføre utredningen.

Denne utredningen vil inngå som en første utredningsdel i et større arbeid igangsatt hos Trøndelag fylkeskommune. Etter hvert skal rådmannen gå i dialog med partene i arbeidslivet, og utarbeide konkrete forslag til tiltak for de ulike næringene, slik at fylkeskommunen kan bidra til samordning mellom offentlig og privat sektor.

Som en del av miljøet ved Institutt for samfunnsøkonomi ved NTNU har SØF hatt ansvar for Norges Banks regionale nettverk i Midt-Norge siden oppstarten på begynnelsen av 2000-tallet. Dette var ifølge oppdragsgiver mye av årsaken til at Trøndelag fylkeskommune tok kontakt med oss for raskt å igangsette en utredning av utviklingen i arbeids- og næringslivet. I utformingen av metode og tematikk har vi dratt på våre erfaringer med Regionalt nettverk, og designet et opplegg som skal svare til Trøndelag fylkeskommune behov for informasjon.

Som for Regionalt nettverk, har vi forsøkt å få på plass et nokså representativt utvalg av næringer, bransjer og bedrifter, som vil inngå som informanter i utredningen. Vi har derfor sett på nærings sammensetningen i Midt-Norge og deretter skissert et utvalg bedrifter som ble kontaktet om å delta. I alt endte vi opp med et utvalg på 50 virksomheter. Mer informasjon om utvalget presenteres i kapittel 2. De første møtene ble gjennomført 6. mai og innen om lag 14 dager hadde vi gjennomført samtaler med samtlige virksomheter i utvalget. Hver samtale tok om lag 30 minutter. Før vi igangsatte disse samtalene ble det utviklet en samtaleguide, som skulle være førende for temaene vi søkte informasjon om. Samtaleguiden kan ses i vedlegg A.

Våre kontaktpersoner har vært veldig åpne med oss, og vi har forutsatt at man ikke skal kunne spore informasjon i denne rapporten tilbake til enkeltbedrifter. Samtidig er det viktig at utviklingstrekk for bransjer og sektorer kommenteres. Derfor har vi valgt å ikke publisere en oversikt over hvilke bedrifter vi har snakket med, ettersom det da vil være en fare for at nettopp informasjon kan knyttes til enkeltbedrifter. Det er også viktig å påpeke at de utviklingstrekkene som skisseres i denne rapporten i hovedsak vil basere seg på hva vi tror er generell utvikling for bransjer og ikke enkeltbedrifter, noe som betyr at de virksomhetene vi har snakket med gjerne kan ha en annen utvikling sammenlignet med hvordan vi tror bransjen har utviklet seg.

Som et tilleggselement til denne utredningen, følger det også et ønske fra Trøndelag fylkeskommune om at vi skal følge opp denne analysen ved å kontakte informantene på nytt. Samtaleguiden er utformet på en slik måte at vi nokså raskt og enkelt kan få ny informasjon om utviklingen gjennom en rask telefonsamtale, ved at møtene vi har hatt allerede gir oss et fyldig bakteppe om utviklingen og fremtidsutsikter. Hovedfokus i planlagte oppfølgingsrunder vil derfor være om økonomien utvikler seg som forventet? Dersom situasjonen har endret seg, vil det videre være viktig å fange opp nye utviklingstrekk og hvor store endringene er.

1.1. Sammendrag

Denne rapporten gir en oppsummering av trønderske virksomheters økonomiske utvikling i en tid med pandemi og smitteverntiltak. Samtalene vi har hatt med kontakter fra næringslivet ble gjennomført i mai, hvor vårt hovedfokus var på hvordan utviklingen hadde vært i mars og april, samt hvordan aktørene opplevde markedsutsiktene på kort sikt. Vi har dermed dannet oss et bredt bakteppe av utviklingen de siste månedene og hva bedriftene forventer fremover. Mange av utviklingstrekkene er kjent og diskutert i media osv. daglig, mens det er mer usikkerhet om markedsutsiktene. Det er ventet at vi vil følge opp informantene fra næringslivet fremover for

å undersøke om de har revidert sine markedsutsikter. Vi anser at denne oppfølgingen vil være nyttig informasjon for beslutningstakere og myndigheter den kommende tiden.

Hovedfunnene er forsøkt oppsummert i figuren under, hvor grønn og rød farge angir henholdsvis god og svak utvikling. Trøndersk næringsliv har i varierende grad vært påvirket av pandemi og smitteverntiltak. Blant de mest berørte, har i stor grad påvirkningen vært negativ. Halvparten av virksomhetene vi har snakket med rapporterer om fall i aktiviteten, mens en av fire rapporterer om uendret produksjon. For enkelte aktører innen tjenesteyting, samt oljerettede næringer falt det meste av aktiviteten bort i mars og april.

	Industri hjemmemarked	Industri eksport	Bygg og anlegg	Varehandel	Tjenesteyting næring	Tjenesteyting husholdning
Produksjon og etterspørsel	Enkelte litt negativt påvirket, særlig olje, men stort sett stabil situasjon.	Nokså upåvirket. Svak krone positivt	Uendret hos mange, men negativ utvikling innen bygg. Hva vil skje med igangsettinger?	Vekst i dagligvare, enkelte faghandlere, bygg husholdning og netthandel. Kraftig fall i annen detaljhandel og bil	Generelt fall eller avtagende vekst. Ventes bedring fremover	Sterk nedgang, men gradvis bedring fremover
Sysselsetting						
Inntjening						
Investeringer	Reduserte investeringplaner i alle næringer					
Likviditet	Fortsatt god for mange, men mange synes å trenge ny likviditet/kreditt					

Figur 1: Hovedinntrykk av utviklingen i trøndersk næringsliv

Innen industrien var det nokså stor variasjon, men alt-i-alt synes det å ha vært en ganske stabil utvikling, noe som også ventes fremover. For eksportrettet virksomhet er lakseeksporten viktig i Trøndelag, og produksjonsmessig har man ikke vært nevneverdig påvirket. Videre har svekket norsk krone gjort annen eksportrettet industri mer konkurransedyktige mot utenlandske aktører. Generelt har oljeprisfallet påvirket aktører med virksomhet her negativt, og det ventes at effekter av redusert oljepris vil forsterkes fremover.

I bygg- og anleggsnæringen har situasjonen vært nokså stabil. Innen bygg virker næringslivet umiddelbart å ha redusert etterspørselen innen service og ROT (rehabilitering, ombygging og tilbygg), mens husholdningene har økt etterspørselen. Den fremste usikkerheten fremover er om planlagte boliger og næringsbygg vil bli igangsatt. Offentlige tiltakspakker og forsering av prosjekter bidrar til at aktiviteten vil opprettholdes.

I varehandelen er det meget stor variasjon med dramatiske fall hos enkelte (eksempelvis tekstil og kapitalvarer) og sterk vekst hos andre (eksempelvis dagligvare, bygg mot husholdning, ulik faghandel). For næringen samlet er det vårt inntrykk av det har vært fall siste periode, men at man vil se en bedring fremover. På tross av en bedret situasjon venter de fleste at salgsvolumene i 2020 vil bli lavere enn i 2019. Generelt melder nær sagt alle om at en kraftig vekst i

netthandelen. Men dette medfører også at vi tror handelslekkasjen til andre land og regioner har blitt forsterket, sett bort fra effekten av redusert fysisk grensehandel den siste tiden.

Innen tjenesteyting har man opplevd dramatiske fall innen husholdningsrettet tjenesteyting og reiseliv, men også mange innen næringsrettet tjenesteyting opplever tilbakegang og/eller lavere vekst enn ventet. Mange tror man vil få en rekyl i etterspørselen fremover, men at man ikke vil få vekst for 2020 samlet sett. Ordreservene er i stor grad reduserte, og flere er mer bekymret for situasjonen fra og med 2021.

Med hensyn til arbeidsmarkedet og sysselsettingen har det generelt vært en utbredt bruk av permitteringer, ikke oppsigelser. Mange aktører permitterte i en svært usikker periode rett etter 13. mars, men tok inn folk igjen etterpå da situasjonen ble mer oversiktlig. Det er i første rekke aktører innen varehandel og tjenesteyting, dels industriaktører rettet mot oljenæringen, som har vært negativt påvirket med hensyn til sysselsetting den siste perioden. For oljerettet aktivitet ventes det ikke bedring fremover. Ellers ventes i stor grad omfanget av permitteringer å bli redusert fremover, men dette vil ta tid.

En overvekt av virksomheter og bransjer synes å ha opplevd forverret lønnsomhet den siste tiden, hvor marginen har blitt mer enn halvert for en betydelig andel. Om lag en fjerdedel av virksomhetene vi har snakket med hadde negative marginer i mars og april, hvor overvekten av disse var tjenesteytere og handelsbedrifter. Utviklingen i inntjening følger naturlig nok utviklingen i salgsvolumer, hvor priser eller kostnader sjelden oppgis som årsak til forverring. Alle virksomheter har nedjustert anslagene til årets lønnsvekst, noe som bidrar til en demping av tidligere forventede kostnader.

Videre har omtrent halvparten av virksomhetene innen alle hovednæringene nedjustert forventede investeringsnivå fremover. Den største bekymringen for investeringene i næringslivet på sikt følger av usikkerhet om fremtidig igangsetting av byggeprosjekter.

De virksomhetene vi har snakket med oppgir i stor grad at likviditeten er god eller tilfredsstillende. Dette er betryggende med hensyn til næringslivets evne til å tåle kortsiktige nedgangstider. Samtidig er utvalget av virksomheter vi har snakket med nokså store aktører, som kanskje kan ha bedre soliditet enn flertallet av bedrifter. Bankbransjen opplever økt etterspørsel etter kreditt blant kundene. I henhold til tilbakemeldingene gjelder dette behov for likviditet, ikke finansering av investeringer og prosjekter.

Redusert og utsatt innbetaling av arbeidsgiveravgift er den av tiltakspakkene som har påvirket samtlige bedrifter. Noen har også benyttet seg av utsatte innbetalinger av skatter. Endringene i permitteringsregler har også slått kraftig ut, særlig for de som er sterkest påvirket. Av andre tiltakspakker, er bruken og oppfatningen av disse ulike. Enkelte har etterlyst lønnstilskudd, noe som er en del av fase 3 fra regjeringen som ble offentliggjort 29.mai.

2. Utvalg bedrifter

I om lag en 14-dagersperiode fra 6. mai har vi gjennomført 50 møter med personer fra næringslivet, som hver representerer en bedrift/bransje med virksomhet i Trøndelag. Representantene ble intervjuet i om lag 30 minutter.

Utvalget av bedrifter er satt sammen med et mål om å dekke de fleste typer bransjer og næringer. Tabell 1 viser en oversikt over antall bedrifter innenfor hver av de fire hovednæringene industri, bygg og anlegg, varehandel og tjenesteyting. Innen industri har vi i intervjuene skilt mellom industribedrifter som primært har aktivitet rettet mot hjemmemarkedet og eksportbedrifter. Tilsvarende innenfor tjenesteyting har vi undergruppene næringsrettet og husholdningsrettet tjenesteyting. Bedriftene vil ikke bli offentliggjort, men vi vil i dette kapitlet gi en nærmere beskrivelse av bedriftssammensetningen innenfor hver næring.

Tabell 1: Fordeling av bedrifter etter næring

Næring	Antall bedrifter	Undergruppering
Industri	14	Hjemmemarked; eksport
Bygg og anlegg	6	
Varehandel	12	
Tjenesteyting	18	Næringsrettet; husholdningsrettet
Totalt	50	

Generelt kan vi påpeke at vi hovedsakelig har snakket med større virksomheter. Dette har en konsekvens med at utvalget ikke er representativt for næringslivet ettersom mange små aktører ikke er blitt kontaktet. Med hensyn til de temaene vi skal adressere, anser vi dette likevel som en styrke ettersom større aktører trolig har en mer representativ utvikling for bransjen fremover mindre aktører. Uansett vil respondentene også ha generell markedsinformasjon, slik at utviklingstrekk også for andre virksomheter enn deres egen blir omtalt og vurdert.

Innen industri har vi totalt intervjuet 14 bedrifter. Disse bedriftene representerer et vidt spekter av bedriftstyper fra eksportbedrifter innen eksempelvis havbruk og ulik prosessindustri, til leverandører mot oljerettet næring og et utvalg bedrifter med ulik type industriproduksjon. Bygg- og anleggsbransjen er i vårt utvalg representert ved seks bedrifter. Anleggsbransjen er representert med to entreprenører. Aktiviteten mot bygg er videre representert med to byggentreprenører, i tillegg til to aktører innen mer tekniske tjenester.

Varehandel er representert med 12 bedrifter. Disse inkluderer blant annet dagligvare, byggevare, sportsutstyr, kjøretøy, elektronikk, møbler og klær. Bedriftene dekker dermed et bredt spekter av varegrupper, og vi har i tillegg intervjuet et kjøpesenter og grossister, som kan bidra med informasjon om en større del av markedet.

Tjenesteyting er den næringen som er representert med flest bedrifter i vårt utvalg. Av de 18 tjenesteytende bedriftene er et flertall innen næringsrettet tjenesteyting, men mange av disse har også aktivitet som retter seg mot husholdningene. Utvalget omfatter flere bedrifter som er knyttet til reiseliv og restaurant, distribusjon og forretningsmessig tjenesteyting. For øvrig er næringen godt representert med bedriftene som inngår i utvalget. Flere av bedriftene har også god informasjon om en større del av markedet. Dette gjelder for eksempel bank og bemanningsbyråer.

I alle bedriftsintervjuene har vi, i den grad det har vært mulig, søkt å få informasjon om utviklingen i bransjen. Selv om den kvantitative informasjonen vi henter inn i stor grad er bedriftsspesifikk, har vi i tillegg spurt kontaktene om deres vurdering av egen utvikling sammenlignet med bransjeutviklingen.

3. Etterspørsel og produksjon

Dette kapittelet gir en oppsummering av hvordan produksjon og aktivitet utviklet seg for næringslivet i Trøndelag i tiden som fulgte etter innførte smitteverntiltak. I hovedsak har vi undersøkt hvordan aktivitet og produksjonsvolum utviklet seg i mars og april sammenlignet med januar og februar, hvor vi også har forsøkt å ta hensyn til normale sesongsvingninger. Videre ba vi informantene anslå hvordan utviklingen i aktivitet vil bli fremover, henholdsvis for periodene mai, juni, juli/august og året samlet, hvor mars/april er referanseperiode for utviklingen til og med august.

Hovedsjokket i norsk økonomi kom ifølge kontaktene den 13. mars, hvor kraftige smittevernstiltak ble innført. Dette var også samme dag som Norges Bank la fram Pengepolitisk rapport. Da hadde de akkurat gjennomført analyser som tilsa at ventet vekst i BNP for fastlands-Norge ville avta fra 2,4 prosent i 2019 til 0,4 prosent i 2020. Allerede i mai var anslaget for årsveksten i ny Pengepolitisk rapport nedjustert til -5 prosent.

Disse endringene i økonomiske størrelser avspeiler også hva bedriftene vi har intervjuet i Trøndelag melder om. I sum rapporterer halvparten av bedriftene om fall i produksjonen, mens en av fire aktører oppgir at produksjonsvolumene har vært opprettholdt. Det betyr også at stadig en av fire bedrifter opplevde vekst i aktiviteten i mars og april. Men veksten for disse motsvares av svært dramatisk fall for mange aktører og bransjer, hvor mer enn 10 prosent av aktørene rapporterer om et aktivitetsfall på 70 prosent eller mer. I hovedsak er dette tilfellet for typisk husholdningsrettet tjenesteyting, slik som reiseliv, restaurant og treningssenter. I tillegg vet vi at andre husholdningsrettede tjenesteytere, slik som frisør ble pålagt stenging av virksomheten. Videre kan kraftig fall i aktiviteten også spores særlig til bedrifter rettet mot oljesektoren og deler av varehandelen, hvor særlig kjøpesenterhandelen avtok dramatisk.

Industri

I industrien er det ganske stor forskjell mellom kontaktene. Generelt synes ikke næringen å ha vært veldig negativt påvirket i mars og april, og de fleste venter også en nokså normal driftssituasjon fremover.

Oljeprisfall spilte inn som et sjokk, hvor konsekvensen var generelt lavere etterspørsel etter tjenester og varer. Planlagte prosjekter har blitt utsatt slik at en del av aktiviteten som var ventet å komme fremover blir borte. Det er hovedsakelig også for aktører innen oljerettet industri at det ventes fall fremover.

En del produksjonsbedrifter har fått produksjonen begrenset som følge av manglende vareleveranser. Dette gjelder både leveranser fra Kina og europeiske land. For enkelte produsenter har etterspørselen egentlig vært opprettholdt, men avvikling av hjemmekontor og karantener har gitt noe produksjonsfall i mars og april. De fleste venter en nokså stabil markedssituasjon fremover.

Det store eksportvolumet i Trøndelag er knyttet til havbruk og oppdrett. Selv om aktører har opplevd utfordringer med salg og logistikk knyttet til laks, virker driftssituasjonen å være god, hvor det er ventet at volumene i Trøndelag vil øke også fremover. Et element som videre ser ut til å bidra positivt med hensyn til aktiviteten er stadig økt foredlingsvirksomhet.¹ Aktiviteten blant oppdrettere smitter også over på leverandørnæringen.

For prosessindustrien er de internasjonale markedene generelt usikre, hvor man blant annet ser en del endringer i internasjonale markedspriser. Samtidig virker produksjonsvolumene i Trøndelag å være stabile. Svekket norsk krone bidrar naturlig nok til at norske eksportnæringer har blitt svært konkurransedyktig, og for mange begrenses produksjonen av egen kapasitet.

Bygg og anlegg

I all hovedsak synes de ulike virksomhetene å ha hatt ganske stabil aktivitet, hvor man har jobbet på gamle ordrer. Generelt oppgir de fleste at de så langt har vært lite påvirket av smittevernsituasjonen. Unntaket er for aktører med en større andel importert arbeidskraft, hvor reiserestriksjoner og karantener har gitt utfordringer.

Det eneste som umiddelbart synes å ha slått ut den siste tiden er ROT og service innen bygg. Husholdningene har økt etterspørselen, i tråd med inntrykket vi har fått fra varehandelen, mens ROT og service mot næringsbygg synes å ha falt tydelig på kort sikt. Fremover ventes forsering av offentlige prosjekter å bidra til at aktiviteten opprettholdes. På sikt er næringen derimot spent på hva som kommer av nybygg både innen bolig og næring, hvor forventningene tilsier at igangsettinger vil komme til å utsettes. Slik sett er man mer bekymret for aktiviteten i 2021 enn 2020.

Aktiviteten innen anlegg virker også å ha vært nokså upåvirket den siste tiden. I regionen har det vært en del større prosjekter med forsinket oppstart, men alt-i-alt virker situasjonen å være

¹ Se også <https://www.intrafish.no/nyheter/norge-selger-stadig-mer-bearbeidet-laks/2-1-808488>.

stabil både de siste par månedene og fremover. Som for byggenæringen ventes det også her at forsering av offentlige prosjekter vil kunne bidra til at volumene blir opprettholdt fremover.

Varehandel

I varehandelen er det veldig stor variasjon mellom kontaktene. Typiske kjøpesenteraktører, slik som tekstilbransjen, har i stor grad har opplevd dramatiske fall i salgsvolumene. Dette gjelder også for dyrere kapitalvarer, slik som motorvogn m.m., mens volumtunge aktører innen dagligvare og byggevare har merket en klar økning i salget til husholdninger. For dagligvare har blant annet stengt grensehandel bidratt positivt, men at dette er en vekstmotor man ikke vil få drahjelp av fremover. For handel med møbler etc. rapporterer enkelte kontakter om at det skjedde en umiddelbar stans i salget i midten av mars, men med en sterk rekyl som for mange mer enn kompenserte for bortfallet i mars. For elektrobransjen har folks investeringer i hjemmekontor vært positivt.

Generelt oppgir de fleste en dreining av aktiviteten fra butikk til netthandel, hvor andelen salg på nettet har økt kraftig for mange. Som en følge av at en stor del av netthandelen ikke er lokalisert i Trøndelag, er det helt sikkert en større handelslekkasje til andre deler av landet og utlandet nå enn før midten av mars.² Dette gjør det også utfordrende å si noe om samlet utvikling i varehandelen i Trøndelag, men vår oppfatning er at de dramatiske fallene for mange bransjer og aktører ikke kompenseres fullt ut av tydelig vekst de handelsnæringene som har hatt en god utvikling.

De aktørene som har hatt vekst gjennom mars og april venter stort sett at veksten vil avta fremover. De bransjene som hadde den svakeste utviklingen i mars og april, ventet at salgsvolumene ville tilta både på svært kort sikt og fremover til over sommeren. På tross av bedring, vil man ikke forvente å ta igjen det tapte. Dette støttes opp av aktørenes forventninger til året samlet, hvor kun tre av de tolv virksomhetene vi har snakket med venter at salgsvolumet i 2020 samlet sett vil være høyere enn i 2019.

Tjenesteyting

Det er innen tjenesteytende sektor at de verst rammede bedriftene befinner seg. Selv om mange venter en bedring i aktiviteten fremover venter to av tre av aktørene vi har snakket med at aktiviteten i 2020 blir lavere enn i 2019.

² Sett bort fra effekten av redusert fysisk grensehandel den siste tiden.

Mange aktører innen husholdningsrettet tjenesteyting og reiseliv har fått dramatiske endinger i aktiviteten. Som kjent ble mange aktører enten helt eller delvis stengt ned som direkte smitteverntiltak fra myndighetene, mens andre har operert med redusert kapasitet. Slike virksomheter forventer en stadig bedring i aktiviteten fremover, men få eller ingen forventer at man vil nå fjorårsnivå i løpet av 2020.

Blant næringsrettede tjenesteytere, slik som transport, informasjon/kommunikasjon, eiendom, faglig/vitenskapelig/teknisk tjenesteyting og forretningsmessig tjenesteyting er det også flere som opplever tilbakegang og/eller lavere vekst enn hva de opprinnelig hadde ventet. For bemanning varierer utviklingen. Utleie av arbeidskraft til oljerettede næringer reduseres, mens kommuner har økt bruken av innleie i helse- og omsorgssektoren. Generelt er inntrykket blant de næringsrettede tjenesteyterne at ordrehorisonten blir mer kortsiktig, at man har fått redusert ordresreserve/inngang den siste perioden, samt at usikkerheten i stor grad består av hvordan markedene vil utvikle seg fra og med 2021.

4. Sysselsetting og arbeidsmarked

Produksjonsnivå og sysselsettingsnivå henger naturlig nok sammen. Som det kom frem i forrige kapittel rapportere 50 prosent av bedriftene vi intervjuet at produksjonen falt i mars/april sammenlignet med januar/februar. Dette reflekteres også i sysselsettingen, og det er særlig innen varehandel og tjenesteyting det rapporteres om til dels store endringer i sysselsettingen. Gjennomgående for bedriftene vi snakket med er utbredt bruk av permitteringer, ikke oppsigelser. Særlig i den svært usikre perioden rett etter 13. mars ble mange permitterte, men mange folk ble tatt inn igjen etterpå.

I samtaler med bedriftene har vi kartlagt endringen i sysselsetting, utover normal sesongsvingning, fra begynnelsen av mars til i dag.³ Videre har vi undersøkt hvorvidt nedbemanning skyldes oppsigelser, permitteringer og/eller redusert stillingsandel, og tilsvarende hvorvidt en oppbemanning skyldes ansettelser, innleie og/eller økt stillingsandel. For perioden fremover har vi kartlagt bedriftenes planer for sysselsetting i mai, juni, og juli/august. I tillegg til den kvantitative informasjonen om sysselsettingen har vi også undersøkt aspekter som hvem som eventuelt må gå ved en nedbemanning, samt undersøkt hvordan tilgangen på arbeidskraft oppleves for bedriftene. I det følgende diskuteres funn fra de enkelte næringene.

Industri

Det samlede bildet for industribedriftene er at sysselsettingen fra mars til mai har vært relativt stabil. Ni av fjorten bedrifter rapporterer at sysselsettingen var uendret, én bedrift hadde økt, mens de resterende fire industribedriftene rapporterte om redusert sysselsetting. Bedriftene som rapporterte om fall i sysselsettingen har også rapportert om fall i produksjonen, mens bedriftene som opprettholder sysselsettingen i utbredt grad har hatt uendret eller svak vekst i produksjonen. Fremover forventes det i hovedsak stabil sysselsetting, med noen unntak.

Alle bedriftene med uendret sysselsetting i mars og april forventer uendret sysselsetting også fremover. Flere uttrykker likevel usikkerhet knyttet til utsiktene utover høsten, selv om bedriftene på kort sikt forventer uendret sysselsetting. Særlig usikre markedsutsikter og frykt for redusert ordreinngang trekkes frem som usikkerhetsmomenter som kan bidra til redusert sysselsetting fremover. Flere av bedriftene som i hovedsak forventer uendret sysselsetting

³ «I dag» varierer over en periode på hovedsakelig 14 dager, alt etter tidspunktet for samtalen med bedriften. Perioden for intervju var fra 6.-22. mai.

fremover, uttrykker at det er større sannsynlighet for nedskalering enn å ansette flere utover høsten. Innen havbruk synes aktivitetsnivået og sysselsettingsnivået å være nokså upåvirket av covid-19. Næringen er unntatt karantenerestriksjoner for utenlandske sesongarbeidere og kan derfor i stor grad drive som før. Fremover forventes det fortsatt uendret sysselsetting innen havbruk.

Blant bedriftene som rapporterte fall i sysselsettingen for mars/april er det innen oljeleverandørnæringen og næringsmiddelindustri det forventes fortsatt fall fremover. Størst fall i sysselsettingen finner vi hos oljeleverandørnæringen. En representant for denne næringen har permittert en stor del av bemanningen helt eller delvis. Deler av permitteringen henger sammen med covid19, mens noe av aktivitetsnedgangen var kjent allerede i fjor. Med mindre det kommer et oppsving etter sommeren vil sysselsettingen reduseres ytterligere fra august. For bedriften innen næringsmiddelindustrien er det fall i etterspørselen fra storhusholdning som har bidratt til redusert aktivitet og permitteringer. Fremover planlegger man ytterligere reduksjon i sysselsettingen gjennom å ikke å erstatte de som slutter, og dersom etterspørselen fra storhusholdning ikke tar seg opp kan det bli aktuelt å redusere sysselsettingen ytterligere.

Bygg og anlegg

Også innen bygg og anlegg er hovedbildet at sysselsettingen har vært nokså stabil blant bedriftene vi intervjuet. Halvparten av bedriftene melder om uendret sysselsetting, mens kun én bedrift rapporterer om fall i sysselsettingen. Bedriften med fall i sysselsettingen er knyttet til bygg, men denne bedriften indikerer at permitteringen ikke kommer som følge av covid19, men som et resultat av mangel på oppdrag allerede før 13. mars. Fremover er det ingen som forventer fallende sysselsetting, mens halvparten av bedriftene planlegger noe økt sysselsetting.

Noe av utfordringen med å fange opp sysselsettingen innenfor bygg- og anleggsbransjen er at behovet for arbeidskraft varierer til dels mye gjennom året og avhenger av fase på prosjektene. Det er dermed ikke nødvendigvis sesongsvingninger som gir variasjon i behovet for arbeidskraft. Dette løses i stor grad gjennom innleie, hvor bedriftene med overkapasitet leier ut arbeidskraft til bedrifter som har behov for flere folk en periode. Selv om bedriftene vi intervjuet i all hovedsak rapporterer om stabil sysselsetting for egen del, er det faktorer som taler for at sysselsettingen i bransjen samlet er svakt fallende. Elektrikerbedriften vi intervjuet trakk blant annet frem at mens de for egen del har økt sysselsettingen noe, viser statistikk fra NELFO at mange elektrikere (om lag 20 prosent) opplever permitteringer i større eller mindre grad. Dette gjelder i hovedsak for byggebransjen, hvor blant annet nye boligbyggeprosjekter og private

næringsbygg har stoppet opp den senere tiden. Dette var faktorer som var i spill allerede før covid-19, men som til dels har blitt forsterket gjennom usikkerhet som bidrar til å redusere investeringsvilligheten.

Varehandel

Stort sett alle varehandelbedriftene vi snakket med rapporterte om bruk av permitteringer rett etter 12. mars, men omtrent halvparten av bedriftene hadde tatt inn igjen den permitterte arbeidskraften når vi intervjuet de i mai. Status i mai er at omtrent halvparten av varehandelbedriftene har permitteringer, mens de øvrige har tilnærmet samme bemanning som ved inngangen til mars. For mange av bedriftene innen varehandelen er det mulig å øke volum uten å øke bemanningen. Dette gjelder til dels for dagligvare, som har hatt stor vekst i salg, mens sysselsettingen er relativt uendret. Den bransjen som melder om størst reduksjon i sysselsettingen er tekstil, hvor permitteringer av særlig deltidsansatte tilsvarer en betydelig reduksjon i sysselsettingen.

Forventninger fremover tilsier at flere av de permitterte hentes inn igjen, som betyr forventninger om økt sysselsetting fremover sammenlignet med situasjonen i mai. Selv om omfanget av permitteringer forventes å avta noe, så vil nok mange fortsatt være permittert i august.

Tjenesteyting

Som følge av smitteverntiltak som nedstenging av virksomheter, innførte kapasitetsbegrensninger og et reise- og konferanseliv nesten uten aktivitet har bemanningen falt i tjenesteytende sektor. På tross av at mange planlegger å redusere omfanget av permitteringer fremover, ventes det ikke at antall sysselsatte de kommende månedene vil bli like høyt som i eksempelvis februar.

I nokså stor grad kan fallet i sysselsettingen spores til typisk husholdningsrettet tjenestevirksomhet – og i hovedsak er det kun ved bruk av permitteringer, ikke oppsigelser, at sysselsettingen har falt. Innen hotell ble nesten alle ansatte permitterte i mars. Med ferie og sommertrafikk i månedene fremover ventes det at flere hoteller, restauranter og museer mm. vil åpne opp og/eller oppbemanne. Men selv om det ventes svært kraftig prosentvis vekst i slike næringer, er det likevel ikke ventet at bemanningen vil ta seg opp til et tidligere normalnivå i år. Med litt lavere volum, på tross av fortsatt nokså god etterspørsel og prisvekst i boligsektoren, har enkelte meglere vært permittert.

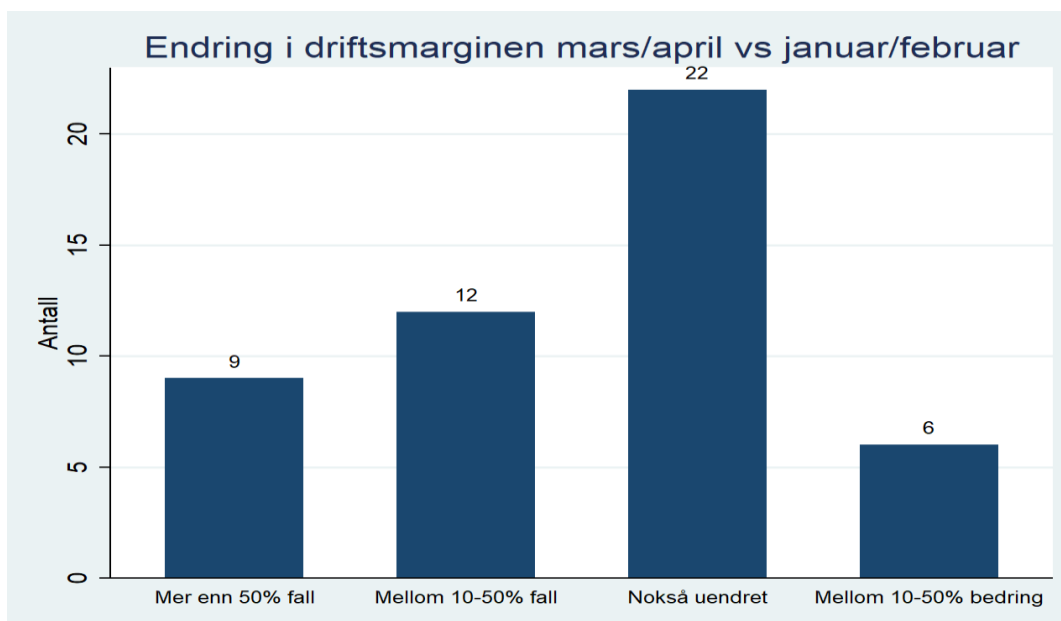
Blant næringsrettet tjenesteyting har man også sett en nokså svak utvikling. Transportselskap rapporterer om et lite midlertidig fall etter at enkelte transportoppdrag ble borte tidligere. Innen mange andre tjenesteytende bransjer, eksempelvis reklame, aktører rettet mot tidligfase eiendom (typisk arkitekter), samt typisk ingeniørtunge virksomheter virker det også som det har vært noe fall de siste månedene. I stor grad forventer disse at sysselsettingen blir stabil fremover, med unntak av bransjer som reklame, hvor det tidligere har vært permitteringer.

Tilgangen på arbeidskraft

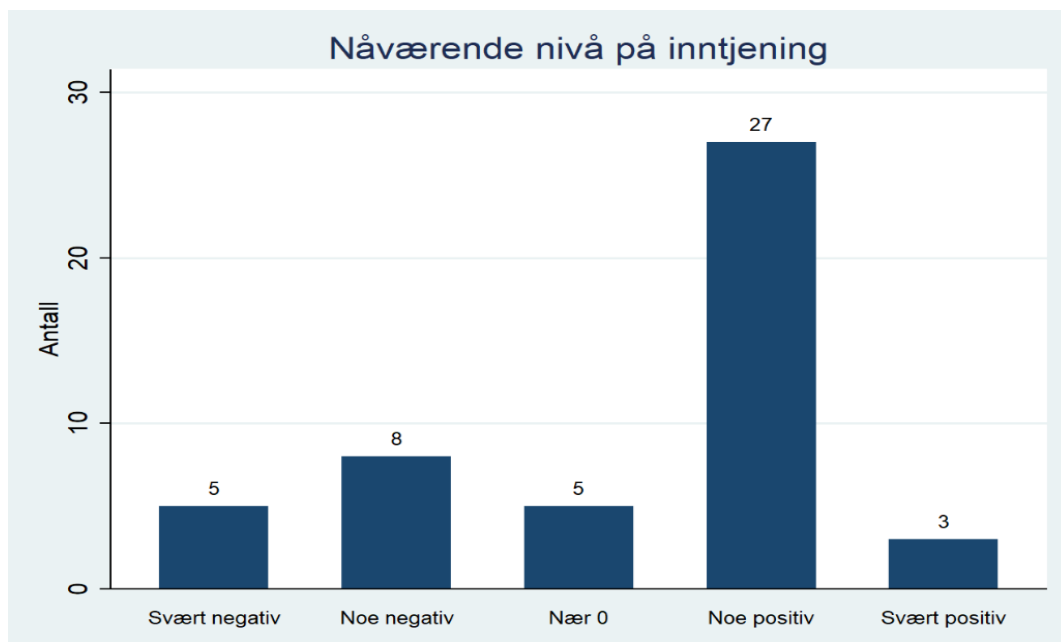
Nesten ingen virksomheter rapporterer at de i dag vil ha problemer med å skaffe nye ansatte dersom de hadde behov for det. Noen få opplever derimot at tilgangen på arbeidskraft har blitt litt dårligere den siste tiden, men dette gjelder hovedsakelig for bransjer som importerer arbeidstakere fra utlandet. Generelt er det en klar overvekt av virksomheter innen både bygg og anlegg, hjemmemarkedsrettet industri og tjenesteyting som mener at tilgangen på arbeidskraft har blitt enklere i tiden etter at smittevernstiltakene ble innført i mars.

5. Inntjening

Dette kapittelet oppsummerer inntrykkene vi har samlet med hensyn til bedriftenes lønnsomhet. I hovedsak er lønnsomheten målt i driftsmarginen til bedriftene (driftsresultat som andel av inntektene). Vi har spurt våre kontakter om utviklingen i den sesongjusterte inntjeningen fra januar/februar til mars/april og også om hvordan de tror denne vil utvikle seg for mars/april til juli/august. I tillegg har vi spurt om hvordan dagens nivå på inntjening er.

Figur 2: Virksomhetenes utvikling i lønnsomhet for mars og april

Figur 3: Nivået på virksomhetenes lønnsomhet for mars og april

Hver femte kontakt vi har snakket med melder om fall på over 50 prosent i driftsmarginen for deres bedrift, hver fjerde kontakt melder et fall mellom 10 og 50 prosent, mens omkring halvparten har en nokså uendret driftsmargin og hver sjette kontakt melder om en bedring i driftsmargin.

Generelt har mange klart å redusere tap ved å permittere ansatte og redusere andre kostnader, eksempelvis også husleie. I enkelte virksomheter har det også blitt gjennomført store kollektive kutt i lønnsutgiftene den siste tiden. Disse kuttene er midlertidige, men forventinger om lav lønnsvekst i år bidrar isolert sett positivt med hensyn til forventet lønnsomhet fremover.

Til tross for at 21 av bedriftene vi har snakket med opplyser om fall i driftsmarginen er det kun 13 bedrifter som opplever en noe negativ eller svært negativ driftsmargin. Bedriftene som melder om noe negativ og svært negativ inntjening er typisk tjenesteytere mot husholdningene og detaljvarehandel.

Industri

Driftsmarginen til industribedriftene vi har snakket med er relativt lite påvirket av koronakrisen. Inntjeningen i eksportrettet næring er generelt bedre enn i hjemmemarkedsindustrien. Dette følger av svekket kronekurs, som gjør at det er mer gunstig å selge til utlandet. I stor grad følger endringer i lønnsomheten av endrede volum, noe som generelt sett er svekket for aktører rettet mot olje. I første rekke er det hjemmemarkedsbasert industri som tror marginene bedres noe fremover.

Bygg og anlegg

Inntjeningen til bedriftene vi har snakket med i bygg og anleggsbransjen har for det meste vært nokså uendret, med unntak av en bedrift som meldte om noe fall. Kontaktene våre melder at de ikke har blitt direkte påvirket av koronakrisen i stor grad, men at det har vært noen utfordringer knyttet til at arbeidere må være hjemme med barn, men uten at dette påvirker deres driftsmargin i særlig grad.

Varehandel

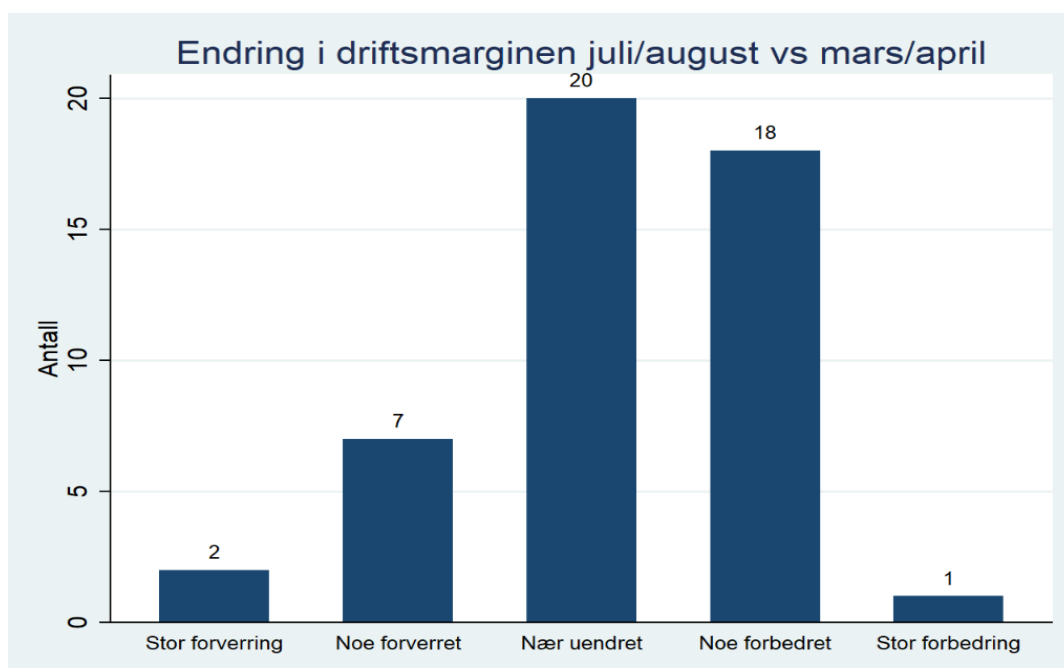
I varehandelen finner vi naturligvis veldig stor variasjon blant bedriftene vi har snakket med. Hos alle bedrifter som driver med dyre kapitalvarer (eksempelvis motorvogn m.m.) og tekstilvaresalg har inntjeningen falt med mellom 10 og 50 prosent. For flere av bedriftene vi snakket med kommer dette fallet på toppen av en ellers dårlig start på året. Fall i etterspørsel

som følge av koronaviruset og kostnadsvekst på varer gjennom svekket valutakurs nevnes som de viktigste faktorene.

Samtidig melder bedriftene innenfor dagligvare og bygg mot husholdning nokså uendret og bedret inntjening, hvor særlig dagligvarebransjen synes å ha opplevd økte volum og marginer.

Tjenesteyting

Det er også store variasjoner i lønnsomheten blant tjenesteyterne. For tjenesteyting rettet mot husholdning melder bortimot alle bedriftene vi har snakket med om kraftige fall. Dette skyldes naturligvis restriksjonene de har blitt pålagt som følge av covid-19. Store deler tjenesteyting mot næringslivet er også naturligvis påvirket av dette, men i denne bransjen finner vi også noen få bedrifter som har bedret driftsmarginen i denne perioden.

Figur 4: Forventet utvikling i lønnsomhet fremover

Flere av bedriftene tror på en positiv utvikling i driftsmarginen fremover. Mye av dette er rekyl innen tjenesteyting og varehandel, som gradvis åpnes opp igjen. 60 prosent av bedriftene som meldte om fall i inntjening for mars/april tror på bedring fremover. Bedriftene som forventer forverring av driftsmarginen kommer typisk fra eksportindustrien, da de forventer at kronkursen ikke vil forverre seg mer, og at dermed får mindre fortjeneste på salg til utlandet. Det er stor usikkerhet og spenning knyttet til tiden fremover, og det er nok derfor veldig få virksomheter tørr å forvente store forbedringer i lønnsomheten fremover.

6. Øvrige tema

Dette kapitlet dekker tre andre punkter som har vært tema i samtalene med bedriftene, nemlig investeringer, likviditet og erfaring med tiltakspakker.

6.1. Investeringer

Med fall i etterspørsel og utsikter til fallende omsetning og produksjon for 2020, har dette skapt usikkerhet rundt bedriftenes investeringsbeslutninger. Lave renter motvirker noe av dette, mens lavere oljepris forsterker denne usikkerheten for bedrifter med tilknytting til oljesektoren.

Om lag halvparten av bedriftene har nedjustert sine investeringsplaner. De resterende bedriftene har stort sett uendrede investeringsnivå, men et fåtall varsler om høyere investeringsnivå enn planlagt.

Blant bedriftene med høyere investeringsnivå enn planlagt beskriver 2/3 at dette direkte er knyttet til den pågående pandemien og at man har gjort endringer for å tilpasse seg situasjonen eller øke produksjonen. Et eksempel på slik tilpasning kan være digitalisering.

Et flertall av bedriftene med uendrede investeringsplaner, begrunner dette med at planene ikke er påvirket av situasjonen man er i. For mange av bedriftene ser vi at de heller ikke rapporterer om store fall i produksjonen, slik at de ikke er påvirket. For noen andre bedrifter har man negativ utvikling i produksjonen, men investeringene er allerede på et lavt nivå eller ikke reversible.

Blant bedriftene som varsler om nedjusterte investeringsplaner har de fleste også negative anslag for produksjonen. Enkelte begrunner nedjusteringen med likviditet, andre med endrede behov, mens de fleste beslutningene begrunnes med større usikkerhet. Et stort flertall av bedriftene varsler at investeringene er utsatt til 2021, mens noen rapporterer usikkerhet om hvorvidt investeringene bli gjennomført.

Det er små forskjeller mellom næringene. Om lag halvparten av bedriftene varsler om nedjusterte investeringer i de fleste næringene. Det som kan tolkes som unntaket fra dette er hjemmemarkedsindustrien hvor to av tre bedrifter varsler om lavere investeringer, mens for tjenesteyting rettet mot næringslivet rapporterer noe mer enn en av tre om lavere innvesteringer. To av de tre bedriftene som har oppjustert sine investeringsanslag er handelsbedrifter.

6.2. Likviditet

Med lav aktivitet for mange bedrifter og lavere inntjening, tærer utviklingen de siste månedene naturligvis på likviditeten. Likevel rapporteres likviditeten å være nokså god for de fleste. Det

er kun et fåtall som rapporterer om likviditetsproblemer på det nåværende tidspunkt. Noen rapporterer om god hjelp fra bankene. Vår bank-kontakt beskriver også økt etterspørsel etter kreditt, men mindre i Trøndelag enn andre steder i landet. Enkelte bedrifter har fått kriselån eller innvilget kassakreditt. Oppsummert er det kun små bekymringer om likviditet, men noen kontakter varsler om betalingsvansker dersom denne krisen blir mer langvarig enn man tror. Dette gjelder spesielt innen tjenesteyting.

Det er verdt å bemerke for likviditet, at vi snakker med relativt store og etablerte bedrifter. Det er sannsynlig at mindre bedrifter har større likviditetsvansker enn de bedriftene vi har hatt kontakt med. Blant våre kontakter er det ikke store forskjeller mellom næringer. Tjenesteyting rettet mot husholdninger, hvor tjenestene er preget av at mange folk er samlet er naturligvis påvirket. Ved at man åpner samfunnet gradvis, vil man kunne starte opp virksomheten igjen, men med svak lønnsomhet. Flere av våre kontakter ser det likevel som nødvendig å starte opp som en langsiktig investering, men de frykter at de ikke vil ha likviditet nok til å drive ulønnsomt i mange måneder.

6.3. Tiltakspakker

Regjeringens tiltakspakker har vært innført gjennom flere faser i perioden, for å redusere konsekvensene for bedrifter og arbeidstakere. Våre kontakter har i ulik grad vært berammet av tiltakspakkene. Utsettelse og reduksjon av arbeidsgiveravgiften treffer alle bedrifter, uavhengig av om de er rammet økonomisk eller ikke. Det samme gjelder utsettelse av innbetaling av merverdiavgift. Disse tiltakene forbedrer den kortsiktige likviditeten i bedriftene. Mange av våre bedrifter har også benyttet seg av nye permitteringsreglene og regler for omsorgsdager. For enkelte virksomheter ble aktiviteten lagt helt ned fra midten av mars og for andre ble den redusert betraktelig, slik at en høy andel av de ansatte ble permittert.

Som beskrevet under kapitlet om likviditet, har noen bedrifter fått innvilget kriselån, men dette er et fåtall. Av andre tiltakspakker, er bruken og oppfatningen av disse svært ulike. Mange er svært positive til for eksempel kompensasjonsordningene for næringslivet, mens andre er kritiske til innretningen og at måten de beregnes på kan slå uheldig ut. Et punkt som går igjen hos flere av kontaktene er at noe av utgiftene til lønn ikke dekkes. Bedriftenes argumenter er at det vil gjøre det mulig for dem å ta permitterte tilbake i jobb. Fase 3 av tiltakspakkene fra regjeringen 29.mai 2020 inneholder noen av de elementene bedriftene her peker på.

Vedlegg A: Samtaleguide

Generelt for alle tema: Bransjeutvikling i hovedfokus, så bedriftsspesifikk utvikling!

Informasjon om virksomheten, herunder årsomsetning 2019, antall ansatte/årsverk ved inngangen til mars 2020, andel av aktiviteten rettet mot henholdsvis hjemmemarked og eksportmarked (industri) og henholdsvis næringslivet og husholdninger (tjenesteyting).

1. Produksjon

Siste periode:

- Utvikling i volum januar/februar til mars/april (sesongjustert og annualisert).

Hva er drivkreftene, endringer etc.? Skyldes eventuelle endringer etterspørsels- eller tilbudsforhold?⁴ Dersom omsetningsendringer oppgis, er endringen drevet av volum og/eller pris.

Dersom aktuelt:

- Utvikling i ordreinngang januar/februar til mars/april?
- Endring i ordreserven sammenlignet med samme tid i fjor, eventuelt et «normalår»?

Fremover:

- Hvordan ventes aktiviteten å endres (sesongjustert og annualisert) med mars/april som referanseperiode:
 - I mai?
 - I juni?
 - I juli/august?
- Hva er ventet produksjonsvekst for året samlet (2020 vs. 2019)
- Hva er ventet omsetningsvekst for året samlet (2020 vs. 2019)

Hvor sikre er anslagene? Tilsier planene for sysselsetting eller permitteringer at anslaget er realistisk? Er budsjettet endret? Med tanke på eventuelle kortere oppfølgingsundersøkelser er det viktig med gode anslag her.

Hva er drivkreftene og/eller premissene til ventet utvikling?

2. Sysselsetting

- Endring fra inngangen av mars til i dag (utover normal sesongsvingning)?
 - Skyldes nedbemanning oppsigelser, permitteringer og/eller redusert stillingsandel
 - Skyldes oppbemanning ansettelser, innleie og/eller økt stillingsandel?
 - Hvem er det eventuelt som går? Utlendinger og innleid arbeidskraft?

⁴ Eksempelvis problemer med logistikk eller knapp tilgang på arbeidskraft som følge av karantener og statlige tiltak.

- Forventet endring (utover normal sesongsvingning) fra dagens bemanning til (i prosent):
 - Utgangen av mai
 - Utgangen av juni
 - Utgangen av august
 - Utgangen av året
- Er tilgangen på arbeidskraft en begrensende faktor for aktiviteten?
 - Har situasjonen endret seg?

3. Inntjening mm.

Utvikling i driftsmarginen (sesongjustert og i prosent):

- Utvikling i driftsmarginen (sesongjustert) fra januar/februar til mars/april? [<-50%], [-50%, -10%], [-10%, 10%], [10%, 50%] eller [>50%]
- Nivået på marginen i mars/april? [Svært negativ], [Noe negativ], [Nær 0], [Noe positiv], [Svært positiv]
- Forventet utvikling for henholdsvis mai/juni og juli/august sammenlignet med mars/april? [Stor forverring], [Noe forverret], [Nær uendret], [Noe forbedret], [Stor forbedring]

Hva er drivkreftene? Hva skjer/har skjedd med kostnader og utsalgspriser (ev. kryssjekk mot punkt 1)? Når skjedde endringer i priser? Hvordan ventes prisutviklingen å utvikle seg og eventuelt å spille inn på inntjeningen fremover?

- Er anslag (forventning/budsjett) på årslønnsvekst nylig justert/revidert? [Ja, nedjustert], [Uendret/opprettholdt], [Ja, oppjustert].

Kvalitativ informasjon om lønnsveksten?

4. Annet

- Investeringer
 - Ventes nå [lavere], [uendret] eller [høyere] nivå for 2020 sammenlignet med tidligere planer/budsjett?
 - Hva er endret, hva er satt på vent? Hva er årsaken til endring?
- Likviditet
 - Har man tilstrekkelig med likviditet/kapital? Har vilkårene for finansiering/refinansiering endret seg? Vil man eventuelt kunne skaffe finansiering/refinansiere?
- Tiltakspakker
 - Erfaring og bruk av ulike tiltakspakker? Hvilke? Er det eventuelt utbredt i bransjen? Kvalitativ vurdering av pakkene (eksempelvis hvilke er viktig/mindre viktig)? Hvilke tiltak mangler eller oppleves utilstrekkelig utformet?